

**Activiteitenverslag
Internationale
Triennale tuin- en landschapsarchitectuur
Apeldoorn 2008**

Herinnering en Transformatie

Stichting Triennale
Postbus 10284
7311 CD Apeldoorn
055 – 5789224
www.triennale.nl
info@triennale.nl

KvK 11057440
Bank 13.61.34.149

Inhoudsopgave

1. Voorwoord	4
2. Doelstellingen en ambities	5
3. Programma	6
3.1 Tentoonstellingen	
3.1.1 De Ontdekking van Nederland	
3.1.2 Landschappen van Verbeelding	
3.1.3 Nature as Artifice	7
3.1.4 The Royal Mile	
3.1.5 Onzichtbaar Werk	
3.1.6 Power of Place	8
3.1.7 Nieuwe Oogst	9
3.1.8 Het Canon van het Nederlands Landschap	
3.1.9 A Wider View	
3.2 Congressen en Debatten	
3.3 Studentenprogramma	13
4. Nevenprogramma	
4.1 Stadsprogramma	14
4.2 Educatief programma	15
4.3 Lezingen en excursies	16
5. Openingen	17
6. Organisatie	18
6.1 Personeel	
6.2 Sponsoring en samenwerking	19
6.3 Marketing en communicatie	20
6.4 Bezoekersgegevens	22
7. Evaluatie	24
8. Extra rapportage ten behoeve van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling	26
9. Bijlagen	29

1. Voorwoord

De eerste editie van de Internationale Triennale voor tuin- en landschapsarchitectuur Apeldoorn is alweer geschiedenis. Als we terugkijken naar de periode van voorbereiding en de 100 productiedagen van dit evenement kan gesproken worden van een bijzonder traject.

Vanaf het begin hebben wij ons ten doel gesteld om een sfeervol, attractief evenement te organiseren. Een evenement dat een breed publiek zou aanspreken maar dat ook een kwaliteitsvolle ambiance schept voor het 'discours' van de vakwereld.

De eerste Triennale was een experiment. Een avontuur waarin onderzoek, debat, bewonersactiviteiten, educatie en tentoonstellingen werden gecombineerd, in nauwe samenwerking met museale instellingen, curatoren, wetenschappers, overheden en sponsors.

De eerste editie van de Triennale Apeldoorn was een succes omdat het programma van de Triennale ruim 200.000 bezoekers heeft gekregen. Het veelzijdige tentoonstellingsprogramma heeft een hoge publiekswaardering gekregen. Het congres van de International Federation of Landscape Architects is door ruim 500 deelnemers bezocht, de internationale zomeruniversiteit van 'A Wider View' is succesvol geweest. De Canon van het Nederlandse Landschap heeft veel publicitaire aandacht gekregen en krijgt wellicht een vervolg als tour langs de provinciehoofdsteden.

In het laatste weekend van de Triennale hebben ruim 30 nationale hoofdrolspelers op het vlak van landschapbeheer- en ontwikkeling het 'Landschapakkoord van Apeldoorn' ondertekend en is aan de Raad voor Europa het manifest voor het Europese landschap 'Radio Kootwijk Frequency' aangeboden.

NAI-uitgevers is een partner voor ons gebleken met grote inhoudelijke kennis en enthousiaste betrokkenheid. Deze uitgever heeft een kunststuk geleverd met de productie van een prachtig programmaboek alsmede een vijftal indrukwekkende tentoonstellingscatalogi binnen een relatief korte tijdsspanne.

Hare Majesteit heeft de Internationale Triennale voor tuin- en landschapsarchitectuur Apeldoorn 2008 geopend in Radio Kootwijk.

Financieel kan de stichting Triennale terugkijken op een geslaagd evenement. Alle gezamenlijke inspanningen hebben ertoe geleid dat wij voor de eerste editie van de Triennale hebben kunnen beschikken over een budget van € 6,4 miljoen. Hiermee zijn we instaat geweest een veelomvattend programma met een hoog kwaliteitsniveau te realiseren en heeft de Triennale zich kunnen positioneren als een van de omvangrijkste culturele evenementen in Nederland.

Tot slot dankt de stichting Triennale de hoofdsponsors en overige sponsors, de subsidiegevers, alsmede de fondsen, de vele instellingen en bedrijven die de eerste Internationale Triennale voor tuin- en landschapsarchitectuur Apeldoorn hebben ondersteund en daarmee de kans hebben geboden om een belangrijk nieuw initiatief mogelijk te maken. Een speciaal woord van dank is op zijn plaats voor alle vrijwilligers, onderwijskrachten en participerende inwoners van Apeldoorn.

Deze eerste editie van de Triennale was geslaagd en naar wij hopen is het de eerste in een lange reeks van buitengewoon inspirerende en interessante evenementen.

Namens het bestuur van de Stichting Triennale

M.A.J. van der Tas
Voorzitter

2. Doelstellingen en ambities

Doelstellingen

Volgens het in 2007 opgestelde bedrijfsplan heeft de Triënnale Apeldoorn de ambitie om een betekenisvolle rol te spelen op internationaal, nationaal, regionaal en lokaal niveau. In de geformuleerde doelstellingen komen deze verschillende schaalniveaus als volgt tot uitdrukking:

- Realisatie van een internationaal evenement voor tuin- en landschapsarchitectuur;
- Internationaal platform bieden voor innovatie en idee-uitwisseling over ‘toekomst van het landschap’;
- Vergroten van betrokkenheid van een breed publiek bij de toekomst en de inrichting van de groene omgeving;
- Vergroten van de waardering en de betekenis van het stedelijke beleid voor groen en openbare ruimte;
- Promoten van Apeldoorn als cultuurtoeristische ‘place to be’ in de zomer van 2008.
- De Apeldoornse bevolking op een veelzijdige en aansprekende wijze betrekken bij het evenement.

Beoogde resultaten

- Een succesvol evenement (publieke belangstelling, organisatorisch, financieel);
- Internationale positionering van Apeldoorn als driejaarlijkse locatie voor presentatie, idee-uitwisseling over tuin- en landschapsarchitectuur;
- Verwerving van (inter-)nationaal, regionaal en lokaal draagvlak voor follow-up van de Triënnale Apeldoorn in 2011;
- Realisatie van een reeks ‘groene’ kwaliteitsprojecten met blijvende betekenis voor de stad;
- Impuls voor integraliteit van het gemeentelijke beleid (sociaal-ruimtelijk-economie);
- Voor de stad blijvende ingrepen die de kwaliteit van de woon- en leefomgeving verhogen;
- Duurzame betrokkenheid van het bedrijfsleven bij de financiering van het evenement;
- Verwerving werkbudget voor de voorbereiding van editie 2011.

3. Programma

Hoofdprogramma

Het hoofdprogramma voor de Internationale Triënnale voor tuin- en landschapsarchitectuur Apeldoorn 2008 is ontwikkeld door Bert van Meggelen en Jandirk Hoekstra in nauw samenspel met een team van curatoren en met de producerende instellingen en organisaties.

3.1. Tentoonstellingen

3.1.1 De Ontdekking van Nederland

Locatie: Museum CODA

De Ontdekking van Nederland toont het landschap verbeeld tot kunstwerken van meesterschilders. Gouden duinen, strand met schepen, grazige weiden, molens onder een wolkenlucht. Nederlandse schilders ontdekten als eersten in Europa de schoonheid van hun eigen landschap. Sinds de 17de eeuw is de natuur voor hen meer dan een verzameling bomen, zand, water en lucht. Al spelend met licht, kleur en compositie maakten ze onze alledaagse omgeving tot iets bijzonders.

Curator Henk van Os laat de bezoekers van het CODA Museum genieten van de schoonheid van het Nederlandse landschap. 'Wij vinden de natuur mooi omdat kunstenaars die eerst voor ons hebben ingelijst. Daarom spreken we ook van schilderachtig.' Kernachtiger kan Henk van Os de gedachte achter 'De ontdekking van Nederland (1614–1944)' haast niet uitdrukken. Hij laat zien dat kunstenaars een onmisbare schakel zijn in het leren ontdekken van de schoonheid van het landschap. De veertig geschilderde landschappen zijn afkomstig uit de collecties van ondermeer het Metropolitan Museum of Art in New York, de National Gallery in Londen, het Rijksmuseum in Amsterdam en het Mauritshuis in Den Haag. Maar ook kon worden geput uit particuliere collecties. Samen brengen ze een ode aan het landschap en aan een Nederland dat voor iedereen herkenbaar is. Het onderliggende thema noemt Van Os het 'esthetisch ontginnen van ons landschap'. Hij bedoelt daarmee dat landschapsschilders ons via hun schilderijen leren om naar landschappen te kijken en ze te waarderen

3.1.2 Landschappen van Verbeelding

Locatie: Museum Paleis Het Loo

Aan de hand van originele ontwerptekeningen, hedendaagse foto- en filmbeelden en maquettes hebben de curatoren Erik de Jong en Michel Lafaille een intrigerend overzicht gegeven van vierhonderd jaar tuin- en landschapsarchitectuur in Europa (1600-heden). Een wereldpremière omdat voor het eerst via zelden of nooit vertoond materiaal de historische betekenis, kracht en traditie van landschappelijke wereldmonumenten in Europa wordt getoond.

Een intrigerend overzicht van vier eeuwen ontwerptraditie, van originele tekeningen tot computerpresentaties en maquettes. De tentoonstelling is daarom niet alleen aantrekkelijk voor fijnproevers, maar biedt veel kijkplezier voor iedereen die interesse heeft in deze onderwerpen. Naast de originele ontwerpen en tekeningen wordt de beleving van vijf hedendaagse monumenten getoond met door fotografie en ander media. Een uniek aspect is dat de tentoonstelling plaatsvindt in een van die wereldmonumenten Paleis Het Loo, dat zelf een plaats heeft in de tentoonstelling.

De ontwerpen zijn afkomstig uit de collecties van archieven, musea, instellingen en ontwerpbureaus in Duitsland, Zweden, Zwitserland, Italië, Frankrijk, Nederland, Engeland, Spanje, Polen en de VS. Al deze tekeningen zijn zelden tot nooit getoond en ze verschaffen veel kijkgenoegen.

3.1.3 Nature as Artifice

Locatie: Kröller Müller Museum

Curator Maartje van den Heuvel wil met de tentoonstelling *Nature as Artifice* een nieuw en eigentijds beeld van het Nederlandse landschap plaatsen tegenover het nog altijd dominante beeld uit de oude Hollandse schilderkunst: de boerenidylle en de ongerepte natuur. Dit nieuwe beeld van Nederland wordt neergezet in de eigentijdse media bij uitstek van onze beeldcultuur: fotografie en video. Het toont verstedelijking, industrialisatie, mobiliteit en een onderliggende notie van artificialiteit. De kunstenaars van *Nature as Artifice* vervallen niet in een negatieve boodschap. Ze kijken met open blik naar wat er in het Nederlandse landschap gaande is en zoeken daarin naar nieuwe schoonheid. Vier eeuwen na het ontstaan van het landschapsgenre in de Nederlandse schilderkunst, komen fotografen en videokunstenaars met een nieuw visueel statement over dit laaggelegen land. Het gaat over nieuwe esthetiek van het meest artificiële land ter wereld. Daarmee leveren zij een intrigerende bijdrage aan de wereldwijde discussie over de toenemende invloed van de mens op landschap en natuur.

Deze tentoonstelling is overgenomen door musea in Duitsland, de Verenigde Staten en Canada.

3.1.4 The Royal Mile

Locatie: Park Berg & Bos

Curator Jacqueline van der Kloet liet, samen met een tiental Europese tuinarchitecten, bijzonder werk zien. Zij hebben in Park Berg & Bos, een border van ruim 1,5 kilometer aangelegd.

Het eerste deel bestaat uit vaste plantenborders. Het tweede deel is een halfverhard bospad in combinatie met eenjarige zomerbloemen en zomerbollen. Een kleurrijke pracht van honderden meters borders ontworpen door beroemde tuinarchitecten uit binnen- en buitenland.

De borders met vaste planten zijn ontworpen door Jacqueline van der Kloet. Tussen de groepen bodembedekkers komen hogere, vaste planten tevoorschijn. Soms als eenling, soms als groepen die hier en daar verweven worden met andere soorten hoge vaste planten. Combinaties worden herhaald, waardoor ritme ontstaat. Bij de selectie is gestreefd naar overlappende bloeitijden en decoratieve eigenschappen.

Het tweede deel is borders vol zomerbloemen en bollen. Iedere border heeft een eigen ontwerp, sfeer en beleving. De borders ogen als bloemenlinten met een natuurlijk karakter, alsof je door een grote bloemenweide loopt. Door de wisseling in kleuren en vormen blijft het verrassen.

Vanaf mei 2008 is begonnen met het planten van de eenjarige bloemen: 38.000 in totaal. Daarnaast waren er 4500 zomerbloemen.

3.1.5 Onzichtbaar werk

Locatie: Nettenfabriek

Curator Michael van Gessel staat bekend als een landschapsarchitect die als geen ander het landschap met al zijn zintuigen waarneemt. Dat waarnemen zet hij met sensibiliteit en realiteitszin om in krachtige, bijna vanzelfsprekende ontwerpen. Zijn werk illustreert de professionalisering van het vak van landschapsarchitect. Van hem en de door hem uitgekozen Ierse vakgenoot Patrick Mc Cabe, een ontwerper van de jongere generatie, is deze dubbeltentoonstelling.

De titel van de tentoonstelling refereert aan een uitspraak van Van Gessel: "Het grootste compliment is als mensen zeggen: ik zie niets – terwijl ik juist een kwart van de bomen heb weggehaald. Dat het er dan toch uitziet alsof het altijd al zo is geweest."

Ook de vormgeving van de tentoonstelling van René van Engelenburg benadrukt dit. Zolang er niemand in de hal is, is de expositie letterlijk onzichtbaar. De zaal is leeg en op het eerste gezicht is er niets te zien. Totdat iemand de hal betreedt. Door middel van sensoren worden projectoren in werking gezet die vanaf een hoogte van 3,5 meter op de vloer zijn gericht. Terwijl de bezoeker de zaal inloopt, rolt het 'landschap' zich als het ware onder zijn voeten uit. Een tentoonstelling van op de vloer geprojecteerde beelden, met bijbehorend geluid. De 68 projectoren zorgen voor een groot 'tapijt' met beelden van het werk en de inspiratiebronnen van beide landschapsarchitecten. De toeschouwer wordt meegevoerd in de beleving van en door het virtuele, tweedimensionale landschap op de grond. De vormgeving van deze tentoonstelling was in handen van René van Engelenburg, die daarvoor is bekroond met de Dutch Design Award.

3.1.6 Power of Place

Locatie: Nettenfabriek

Het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst nam met de tentoonstelling Power of Place deel aan de Internationale Triënnale Apeldoorn. De tentoonstelling lag in het verlengde van de landschapsstudiereis door de Verenigde Staten die het Fonds BKVB vorig jaar organiseerde. Curator Huib Haye van der Werf stelde in de Nettenfabriek een tentoonstelling samen vanuit het hart van het reisgezelschap dat bestond uit landschaps- en tuinarchitecten, beeldend kunstenaars en beschouwers.

De enorme ruimte in de Nettenfabriek werd verdeeld in drie verschillende zones: Allereerst het door Ester van de Wiel ontworpen binnenlandschap dat zich uitspreidde over een grote oppervlakte in de fabriekshal. Vervolgens een door kunstenaarsgroep Het Observatorium ontworpen podium waar debatten, presentaties en discussies zullen plaatsvinden. Geïnspireerd door de Amerikaanse parkways en vanuit de gedachte dat het landschap vaak vanaf de snelweg wordt ervaren, bouwde Het Observatorium met 250 ton gebruikte asfaltbrokken het podium op. Het derde onderdeel van de tentoonstelling is de ruimte met nieuw werk van beeldende kunstenaars die aan de reis deelnamen, aangevuld met bestaand werk van andere kunstenaars. Frank van der Salm maakte speciaal voor deze tentoonstelling een spectaculaire film, samengesteld uit meer dan 50.000 digitale foto's die tijdens de studiereis door de deelnemers werden gemaakt.

3.1.7 Nieuwe Oogst

Locatie: Nettenfabriek

In de tentoonstelling 'Nieuwe Oogst' is een selectie van de resultaten van het educatieve programma van de Triënnale gepresenteerd. Maquettes voor schoolterreinen, kijkdozen, schilderijen, collages etc. Het ontwerp voor deze tentoonstelling is geproduceerd door bureau STIK.

3.1.8 De Canon van het Nederlandse Landschap

Locatie: Nettenfabriek

De Nederlandse provincies waren initiatiefnemer voor de tentoonstelling 'de Canon van het Nederlandse landschap'. Elke provincie nomineerde maximaal tien landschappen. Dirk Sijmons selecteerde daaruit vijf landschappen per provincie daarin bijgestaan door een historisch geograaf en een kunsthistoricus. Gedrieën streefden zij naar een afgewogen beeld van de kwaliteit en verscheidenheid. Zo is de 'Canon van het Nederlandse landschap' een afspiegeling van de historie van ons landschap en geeft het een beeld van het denken over de betekenis van het landschap voor onze cultuur aan het begin van de 21e eeuw.

3.1.9 A Wider View

Locatie: Radio Kootwijk

Deze tentoonstelling heeft curator Eric Luiten een selectie van 30 Europese landschappen gemaakt; landschappen met een specifieke ruimtelijke dynamiek. Landschapsbeschermers, architecten en stedenbouwkundigen werden uitgedaagd te reageren. De landschappen zijn zeer uiteenlopend in hun historische ontwikkeling. De selectie brengt zowel langzaam geëvolueerde als doelgerichte topografieën in beeld. De cultuurlandschappen variëren van zeer oud tot relatief jong. De getoonde selectie houdt rekening

met de diversiteit in aanpak en verhoudingen tussen landschapsbescherming en landschapontwikkeling, en in welke mate de diverse betrokken disciplines hieraan een bijdrage leveren.

Deze tentoonstelling agendeerde bedreigde, cultuurhistorisch interessante landschappen in Europa. De expositie is vormgegeven door Opera Ontwerpers uit Amsterdam.

3.2. Congressen en debatten

De Triënnale wil een internationaal platform vormen voor debat en idee-uitwisseling over de actuele vraagstukken met betrekking tot duurzaamheid, inrichting en vormgeving van het landschap. De Triënnale wil uitgroeien tot de ontmoetingsplek voor nationale en internationale professionals, wetenschappers, bestuurders en specialisten bij overheidsorganisaties. In 2008 is daarvoor een stevige basis gelegd met een uitgebreid congres- en debatprogramma.

12 juni 2008: Werkconferentie ‘Het verhaal van het landschap’

(Regie: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Locatie: Radio Kootwijk)

De RACM organiseerde tijdens de Triënnale in samenwerking met LNV en VROM op 12 juni de werkconferentie ‘Het verhaal van het landschap’. Aan de hand van de begrippen ‘kennis’, ‘bewustzijn’ en ‘handelen’ wilde de RACM in gesprek gaan met de vertegenwoordigers van de 20 Nationale Landschappen, met als doel om te komen tot een gezamenlijke kennisagenda met een werkprogramma cultuurhistorie (dus een impuls aan de omgang met cultuurhistorie) voor de Nationale Landschappen. Voor de RACM is het belangrijk dat zijn specifieke rol als medeverantwoordelijke voor het historisch cultuurlandschap in Nederland zichtbaar wordt voor andere partners.

16-18 juni 2008: Conferentie ‘A Wider View on Cultural Landscape Challenges in Europe’. Debatserie over het Europese landschap

(Regie: Eric Luiten en projectbureau A Wider View, Locatie: Radio Kootwijk)

Een driedaagse sessie op 16, 17 en 18 juni werd gewijd aan de filosofische, sociaal-culturele, politieke en operationele aspecten bij het vaststellen van een ontwikkelingsbenadering voor erfgoed in Europese culturele landschappen.

De conferentie richtte zich op de stand van zaken wat cultuurlandschappen in Europa betreft. Een heel scala aan vragen over zaken zoals wetgeving, ontwerp, ruimtelijke dynamiek en interpretaties is aan de orde gekomen. Theorie en praktijk werden vergelijkend naast elkaar geplaatst.

Daarnaast heeft de conferentie gezorgd voor de argumenten en elementen waarmee een internationale agenda voor culturele landschappen wat betreft beleidsvorming, onderzoek, praktijk, educatie en voorlichting geformuleerd zal worden. De nadruk lag hierbij op de relatie tussen conservering en ontwikkeling.

In het voorjaar van 2009 verschijnt de rapportage 'De wijde Blik' .

30 juni -3 juli 2008: Transforming with Water (45ste Wereldcongres International Federation of Landscape Architects)

(Regie: IFLA, Locatie: congrescentrum Orpheus)

Met bijna 500 landschapsarchitecten, studenten en young professionals van 58 verschillende nationaliteiten was het 45e IFLA World Congres in Apeldoorn een succes.

Het programma bood veelvariatie en keuzevrijheid met 's ochtends lezingen en 's middags workshops, talkshops, films en excursies.

Conferentiebijdragen door o.a.:

Adriaan Geuze: Over Governors Island, een parklocatie in New York, dat als een nieuw boegbeeld moet verrijzen voor het havengebied én voor de hele stad.

Anne Whiston Spirn. Over het verwerken van ecologische uitgangspunten in stedelijke gebieden.

Herbert Dreiseitl Hij ontwikkelde onder meer een infiltratie- en opslagsysteem voor regenwater onder de Potsdamer Platz, transformeerde een industrieel gebied in Portland in een levendig stadspark en maakte diverse waterspeelplekken, watersculpturen en originele publieke ruimtes in Europa, Noord-Amerika en Azië.

Professor Mayumi Hayashi. Over de betrokkenheid van de inwoners van Kobe Stad bij water-, bos- en ecologische projecten.

Professor Kyung-Jin Zoh. Een kritische reflectie op het 'Han River Renaissance Project' in Seoul.

5, 12, 19 en 26 september 2008 - Debattenreeks: 'Een verloren dimensie? De sociale functie van het landschap'

(Regie: fonds Beeldende Kunst, Vormgeving en bouwkunst, Locatie: Nettenfabriek)

Het Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst (Fonds BKVB) een debattenreeks over de sociale betekenis van het landschap. Diverse sprekers uit binnen- en buitenland onderzoeken wat de sociale dimensie van het landschap kan zijn. Daarbij komen vragen aan de orde als: welke rol speelt de sociale dimensie in het denken van landschapsarchitecten, stedenbouwkundigen, architecten, beeldend kunstenaars en hun opdrachtgevers? En: hoe kunnen sociale vraagstukken een integraal onderdeel van het vakgebied worden? De debattenreeks is de publieksfinale van het onderzoek naar de sociale dimensie van het landschap dat het Fonds BKVB vorig jaar met de studiereis *Power of Place* naar de Verenigde Staten heeft ingezet.

De debattenreeks bestond uit vier themadagen. Tuin- en landschapshistoricus Erik de Jong opent de reeks *op vrijdag 5 september* met zijn lezing 'Power of Place: landschapsarchitectuur als sociaal laboratorium'. Met een lezing van landschapsarchitect Michael van Valkenburgh wordt op deze dag het begrip 'de sociale dimensie' ook vanuit de Amerikaanse ontwerppraktijk verkend. Op de drie daarop volgende vrijdagen werd de sociale betekenis van het landschap steeds op een ander schaalniveau onderzocht: in samenhang met de stad, met het platteland en met de infrastructuur.

Het programma had een gevarieerde opzet met lezingen, presentaties, excursies en debatten:

Lezingen van buitenlandse sprekers: Steve Coleman (VS), Tim Davis (VS), Paula Meijerink (VS) en Anette Freytag (CH). Lezingen en presentaties van sprekers uit Nederland: Gerrie Andela, Edzo Bindels, Marlies Brinkhuijsen, Jos Gadet, Ruut van Paridon, Ton Venhoeven, Iwan Westerveen en anderen.

Excursies onder leiding van Ronald Buiting, Christien Bensink en Stichting G.A.N.G.

Discussiefora met onder anderen René Boomkens, Kees Lever, Stijnie Lohof, Tracy Metz, Maike van Stiphout en Willem van Toorn.

Moderatoren: Bert van Meggelen, Michael van Gessel, Jandirk Hoekstra en Huib Haye van der Werf.

10, 17 en 24 september 2008: Reeks vakgesprekken over de landschapsarchitectuur in Europa
(Regie: Eric Luiten/ A Wider View, Locatie: Nettenfabriek)

Elk vakgesprek heeft een eigen thema. Meer specifiek - en in het verlengde van het Triënnale thema "Herinnering en Transformatie" – komen aan bod de interpretatie van historische landschappen en de transformatie van het historische naar het hedendaagse landschap. De gesprekken genereren inzichten en standpunten over de betekenis en het belang van geschiedenis en erfgoed in de landschapsarchitectuur. Op een meer abstract niveau wordt de mate van Europese coherentie of diversiteit in de praktijk van de landschapsarchitectuur bevraagd. Vertegenwoordigen Europese landschapsarchitecten een discipline of meer een verzameling van landschapsgeëngageerde individuen?

10 september: De transformatie van parken Zuiderpark, Rotterdam (NL) / Parc des Cormailles, Parijs (FR) / Dycker Feld (D) Tijdens dit vakgesprek stonden nieuwe parken op nieuwe terreinen op de agenda. Aan de hand van een aantal actuele Europese voorbeelden wordt bekeken hoe ontwerpers omgaan met historisch erfgoed. In hoeverre en op welke manier kunnen de antecedenten van een bepaalde plek tot uitdrukking worden gebracht bij het vormen van een nieuw of vernieuwd park?

17 september: De historische gelaagdheid in stedelijke openbare ruimtes Melaan, Mechelen (B) / Ancoats, Manchester (GB) / Rossiode Sao Francisco, Elvas (P) Deze avond had de publieke ruimte in de historische stad als thema. Veel recente projecten in Europa hebben van doen met de restauratie en renovatie van soms eeuwen oude patronen van straten en pleinen. Op welke wijze beïnvloeden specifieke historische narratieve elementen, officiële beperkingen voor bescherming van monumenten en urbane 'genetici' een ontwerp en haar materialisering?

24 september: De betekenis van agrarische cultuurlandschappen onder druk Veenkoloniën 2050 (NL) / Scheldedelta (B) / Servië Op deze avond lag de nadruk op ontwikkelingen rond het agrarische landschap. Juist nu er sprake is van een verhoogd publiek bewustzijn en committent voor het agrarische landschap is het interessant te bekijken welke verschillende manieren van urbanisatie van het pastorale landschap plaatsvinden. Deze lopen uiteen van een subtiele groei in toegankelijkheid via blijvende inpassing van verblijfsfuncties naar een complete reorganisatie van de agrarische structuur. Ontwikkelingen die stuk voor stuk vragen om doordachte landschapstrategieën en oplossingen.

18 september 2008: Debat over bomen en ruimtelijke kwaliteit
(Regie: Bomenstichting, Locatie: Nettenfabriek)

Bomen en groen zijn gezond en gewild, maar is er wel voldoende ruimte? Zijn de groene ambities wel realistisch? Slechts een multidisciplinaire aanpak kan groen een passende plek geven in het stedelijke landschap. Het debat onder leiding van dagvoorzitter Jos Jansen heeft geleid tot actiepunten voor de aanwezige stedenbouwkundigen, planologen, bouwondernemers, landschapsarchitecten, boomspecialisten en beleidsambtenaren. Sprekers waren tuin- en landschapsarchitecte Katie Tedder en senior ontwikkelaar Edward Zevenbergen.

18 september 2008: Congres Het Rituele Landschap. Rol van het landschap als laatste rustplaats en als plek voor bezinning
(Regie: TCN, Locatie: Radio Kootwijk).

TCN organiseerde een congres waarin het Rituele Landschap centraal staat. Rituele Landschappen bieden alternatieve uitvaartmogelijkheden en worden onderhouden op een ecologische, milieuvriendelijke wijze om een informele plaats te creëren waar zowel mens, dier als plant voordeel bij hebben.

Tijdens het congres stond de sterk veranderende rol van het landschap als laatste rustplaats en als plek om te herdenken centraal. Vragen die hierbij aan bod komen zijn: wat is de rol van landschappelijk ontwerp? Hoe kan de inzet van monumenten hieraan gekoppeld worden? Welke conflicten zijn er mogelijk met recreatief gebruik?

Diverse sprekers geven tijdens het congres hun visie op de mogelijkheden van herdenken, begraven, recreëren en bezinning in het Landschappelijk gebied. Aan het woord komen onder andere Carl Rohde (trendwatcher en sociaal en cultureel onderzoeker), Ada Wille (landschaps- en begraafplaatsarchitect), en Marius Boender (beeldend filosoof). Medy van der Laan, programmadirecteur van TCN, opende het congres.

19 september 2008: Debat Het Erfgoed van de Toekomst

(Regie: Rijksdienst Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Locatie: Kröller Müller Museum)

Vanaf het perspectief van het jaar 2099 wordt teruggekeken op een eeuw vol dynamische ontwikkelingen in het landschap. Wat hebben we tot erfgoed van de 21e eeuw verklaard? En hoe is dat erfgoed ontstaan? Was er sprake van bewust beleid, van visie of? Wat is er nog over van het erfgoed, dat we rond 2000 nog zo waardevol vonden? Deze vragen stonden centraal tijdens RACM middagdebat 'Het erfgoed van de toekomst'.

Aanleiding voor het debat is de tentoonstelling 'Nature as Artifice' in het Kröller-Müller Museum. Deze tentoonstelling, over het werk van twintig hedendaagse (landschaps)fotografen, toont een nieuwe blik op ons landschap in al zijn facetten. Daarbij staat niet het arcadische landschap centraal zoals we dat kennen uit de schilderkunst van de 17e eeuw, maar het landschap van nu: snelwegen, industrieterreinen, stadsuitbreidingen, voormalige gifwijken etc. Is in deze beelden het erfgoed van de toekomst te duiden?

Sprekers waren Marjoleine de Vos (schrijver en redacteur kunst NRC Handelsblad) en Yttje Feddes (Rijksadviseur voor het Landschap). Er was een paneldiscussie onder leiding van Tracy Metz (journalist NRC Handelsblad en schrijver) met Marjoleine de Vos, Yttje Feddes, Kees de Ruiter, Theo Baart (fotograaf) en Dré van Marrewijk (Projectbureau Belvédère).

19 september 2008: Debat 'Ruimtelijke kwaliteit van Water en Natuur'

(Regie: Atelier Overijssel, Locatie: CODA)

Veel burgers en politici vinden dat het Nederlandse landschap verrommelt. De gedachte overheerst dat de natuur uniformer en landschappen inwisselbaar zijn geworden. De veranderende wateropgave stelt zowel kwalitatief als kwantitatief hoge eisen aan planvorming. Door de opgaven met elkaar te verbinden ontstaan kansen om water- en natuuropgaven (EH) versneld en integraal te realiseren. Het project 'Water en Natuur' van Atelier Overijssel is een oefening om nieuwe natuur te benaderen vanuit ruimtelijke kwaliteit.

In Overijssel is 'water en natuur' een vraagstuk van formaat. Water en natuur beslaan een belangrijk deel van de provincie. Denk daarbij aan de Wieden en de Weerribben of het wijdvertakte systeem van grote en kleine rivieren als de Regge, de Vecht en de Dinkel en de Sallandse- en Twentse beekdalen. Overijssel speelt een voortrekkersrol bij het verbinden van water en natuur.

Atelier Overijssel presenteerde het project 'Water en Natuur' aan professionals en belangstellende uit heel Nederland. Ontwerpers, opdrachtgevers (zowel grote institutionele als particuliere) en ecologen, die werkzaam zijn in de praktijk van natuurontwikkeling en -realisatie van de EHS, jagen het openbare debat aan.

23 september 2008: Werkconferentie Het energieke Landschap

(Regie: Eneco, Locatie Radio Kootwijk)

Deze werkconferentie werd georganiseerd in samenwerking met het ministerie van VROM, energiebedrijf Eneco en ONRI (de Nederlandse branchevereniging van advies- en ingenieursbureaus. Ruim 100 ambtenaren, adviseurs, (landschaps-) architecten, bouwers, energiedeskundigen, kunstenaars, onderzoekers, projectontwikkelaars en stedenbouwkundigen hebben deelgenomen aan deze conferentie. De studiecaser voor deze werkconferentie was een energieneutrale aanpak van de Kanaalzone in Apeldoorn. De Kanaalzone is een tien kilometer lange strook van 200 hectare, die van noord naar zuid dwars door Apeldoorn loopt. Het gebied wordt geherstructureerd en biedt plaats voor 3500 woningen en 250.000 m² bedrijven en kantoren.

Bijdragen van Ed Nijpels, hoogleraar Jos Lichtenberg, landschapsarchitecten Arjan Boekel en Kees Veenen en Dirk Sijmons.

27 september 2008- Landschap Top: het Akkoord van Apeldoorn

(Regie: Landschapsmanifest, Locatie: Radio Kootwijk)

Een monsterverbond van Rijk, provincies, gemeenten en tientallen belangenorganisaties op het gebied van onder meer bouw- en infrabedrijven, milieu, natuur, landbouw, mobiliteit en recreatie ondertekende op zaterdag 27 september 2008 het 'Akkoord van Apeldoorn'. Daarmee maken ze een gezamenlijke vuist tegen verrommeling en ongebreidelde stads- en dorpsuitbreidingen in het Nederlandse landschap en spreken ze hun steun uit voor een financiële impuls in de kwaliteit van het landschap. Minister Gerda Verburg van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en minister Jacqueline Cramer van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu ondertekenen het akkoord namens het rijk.

Het Akkoord van Apeldoorn (Landschapsakkoord 2008) is door 46 organisaties ondertekend en vormde het slotakkoord van de Triënnale in Apeldoorn. Het Landschapsmanifest, een samenwerkingsverband van 34 maatschappelijke organisaties, nam het initiatief voor deze overeenkomst. Het Rijk (LNV en VROM), provincies (IPO), gemeenten (VNG) en onder meer de RACM (Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten), ANWB, Recron (vereniging van recreatieondernemers), ONRI (Brancheorganisatie van Nederlandse advies- en ingenieursbureaus) én Bouwend Nederland (de vereniging van bouw- en infrabedrijven) sloten zich aan.

De ondertekenaars van het Akkoord van Apeldoorn willen een halt toeroepen aan het verval van de landschappelijke kwaliteit van Nederland door het tegengaan van verdere ruimtelijke verrommeling en een grootschalige, streekeigen impuls in het cultuurlandschap. Deze landschapsimpuls moet zijn beslag krijgen in een periode van 15 jaar vanaf circa 2012. De beoogde landschapskwaliteit zal worden vastgelegd in ruimtelijke gebiedsplannen, op te stellen door provincies en gemeenten in overleg met bevolking, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven.

Het akkoord is meer dan een aantal handtekeningen op papier. De ondertekenaars maken concrete afspraken om de komende drie jaar de plannen en financiering voor de landschapsimpuls uit te werken in concrete maatregelen en verantwoordelijkheden voor publieke, private en maatschappelijke partijen. Daarnaast start begin volgend jaar een publiekscampagne om burgers meer bij het landschap te betrekken.

3.3. Studentenprogramma

20 – 29 juni 2008: Zomeruniversiteit A Wider View - Herontwerp van historische landschappen

(Regie: A Wider View, Locatie: Radio Kootwijk).

Voor de Zomer Universiteit werden ongeveer 60-80 Europese masterstudenten landschapsarchitectuur uitgenodigd actief ervaring op te doen op het gebied van zorgvuldige interventies in historische landschappen. De studenten werkten in kleine groepen aan de transformatie van drie unieke Nederlandse cultuurlandschappen met een UNESCO-Werelderfgoedstatus: Schokland, de Beemster en Kinderdijk.

Het achtdaagse programma van de Zomer Universiteit bood workshops, lezingen, verzorgd door verschillende Europese specialisten, en excursies naar de drie locaties.

30 juni- 3 juli 2008 IFLA-studentenprijsvraag

In het kader van het wereldcongres 2008 heeft de IFLA een prijsvraag voor studenten uitgeschreven. Het aantal ingezonden ontwerpen van de studentenprijsvraag was groot en van hoog niveau. De deelnemers konden in Orpheus het resultaat bewonderen en de drie prijswinnaars uit Zwitserland, China en Nederland konden persoonlijk hun prijzen in ontvangst nemen.

4. Nevenprogramma

4.1. Stadsprogramma

Het Stadsprogramma was opgebouwd uit een breed scala van activiteiten en had tot oogmerk om de inwoners van Apeldoorn actief te betrekken bij de Triënnale. Organisatorisch zijn de Apeldoornse wooncorporaties, stichting Wisselwerk en IJsselgroep belangrijke partners geweest voor de hoofdonderdelen van dit programma.

In de aanloop naar de Triënnale toe is in veel wijken en dorpen een presentatie gegeven over het Stadsprogramma. Ook zijn er op brede schaal folders verspreid. Er is een website gemaakt en een telefonische helpdesk opengesteld. Een bijzondere actie in het voortraject betrof het toesturen van een bloembollenpakket door de woningcorporaties onder alle huurders(21.000). Ook is aan alle huurders de mogelijkheid geboden om een gratis Triënnale pas te verkrijgen. Daarvan hebben vijfduizend huurders gebruik gemaakt.

Triënnale Tuinen

Tijdens de Triënnale is een bijzondere tuinenroute gerealiseerd. De route voerde liefhebbers van kunst en tuinen langs 40 bijzondere particuliere tuinen, kunsttuinen, grotere tuininitiatieven en overige bijzondere locaties. Daarbij worden ook andere elementen ingebracht, zoals kleine tuinconcerten, workshops of tentoonstellingen.

Lokale tentoonstellingen

Het CBK Apeldoorn, de Stichting Ateliers Apeldoorn en Stichting Bouwhuis hebben speciale projecten en tentoonstellingen ontwikkeld om een doorsnede te geven van het Apeldoorns talent in de beeldende kunst.

Kunst in de kroeg

Kunst in de Kroeg bestaat uit een fototentoonstelling rond het Triënnalthema natuur en landschap. Samen met de Fotovakschool heeft Stichting Bouwhuis de schoonheid van het landschap in beeld gebracht.

Code Groen

Code: Groen is geregisseerd door kunstenaars in samenwerking met de bewoners van Apeldoorn en de bijbehorende dorpen, Apeldoornse woningcorporaties, en Stichting Wisselwerk

Het doel van het project was het actief betrekken van bewoners bij de Triënnale. Het Code Groen project heeft zich afgespeeld op 100 locaties in Apeldoorn en de dorpen.

Premie op Groen

Inwoners van Apeldoorn worden met deze actie uitgenodigd om samen met hun burens en bewoners van de straat of buurt een kleurrijke ontmoetingsplek te maken. Voor de praktische uitvoering werden budgetten (maximaal. € 1000, - per project) beschikbaar gesteld.

De Triennale Prijs

Bewoners met plannen over hun eigen leefomgeving konden voorstellen indienen. Ideeën die de leefomgeving opfleuren, door bijvoorbeeld het plaatsen van een kunstwerk in de openbare ruimte of het creëren van een bijzondere ontmoetingsplek voor de buurtbewoners. Voor het winnend idee was een budget van 20.000 euro beschikbaar.

Naar schatting hebben ruim 25.000 bewoners van meegedaan aan het Stadsprogramma: door actieve betrokkenheid bij Premie op Groen, Code Groen, Triennale prijs of door het bezoeken van de Triennale tuinen.

Er zijn 82 aanvragen ingediend voor premie op Groen, negen initiatieven zijn ingediend voor de Triennale prijs, ruim 40 tuinen zijn door particulieren opengesteld en ruim 40 projecten met kunstenaars en bewoners zijn uitgevoerd.

De activiteiten in het kader van Code Groen zijn vastgelegd in een aparte uitgave.

4.2. Educatief programma

Het Educatieprogramma is in samenwerking met verschillende natuur- en cultuurinstellingen tot stand gekomen: IJsselgroep Apeldoorn, Het Natuurhuis, Stichting Veldwerk Nederland, Edu-Art en Hogeschool van Hall Larenstein. Het doel van dit programma was voornamelijk kinderen kennis laten maken met de inrichting van de buitenruimte en tuin- en landschapsarchitectuur.

Het programma was als volgt opgebouwd:

- Inspiratiemiddagen voor participerende onderwijsgeevenden;
- Map met het educatieve programma, voor iedere groep is er een opdracht beschreven en 3 buitenopdrachten voor de onderbouw, middenbouw en bovenbouw. Bij deze map horen ook materialen om de opdrachten uit te voeren;
- Door het educatieve programma te gebruiken kon men meedoen aan een wedstrijd. Het Primair onderwijs heeft meegedaan aan de wedstrijd “fleurigste school van de gemeente Apeldoorn”;
- De musical “Hortus en Fleur”, met een bijbehorende cd met de liedjes en een karaoke versie;
- DVD “Kijken naar het landschap”, waarop de lesbrief voor het voortgezet onderwijs en informatieve filmpjes over het inrichten van pleinen en de buitenruimte en het maken van maquettes;
- Helpdesk en website Educatieprogramma Triennale;
- Kwaliteitsbewaking en coördinatie van de verschillende onderwijsprogramma’s voor PO, VO en MBO;
- Tentoonstelling: Nieuwe Oogst in de Nettenfabriek. Een overzichtstentoonstelling van geselecteerde werkstukken (maquettes, kijkdozen, etc.) van leerlingen van het primaire en voortgezette onderwijs.

Er was een groot enthousiasme voor het onderwerp tuin- en landschapsarchitectuur binnen de scholen. Scholen hebben zeer betrokken en met grote inzet meegedaan met het geboden programma.

Scholen die meegedaan hebben aan de wedstrijd, hebben ook op hun eigen scholen exposities gehouden. Er zijn negen scholen die hebben aangegeven verder te willen met hun schoolplein en dit willen benutten voor het onderwijs.

- het Agrarisch Opleidingscentrum Oost heeft in mei 2008 in een weekend een presentatie gegeven op Paleis het Loo met een modeshow, tafeldecoraties en groenproducten.
- 40 PO scholen hebben gewerkt met het educatieve programma, waaronder ook het speciaal onderwijs,
- 25 PO scholen hebben meegedaan aan de wedstrijd fleurigste school,
- 8 VO scholen, waaronder 2 praktijkscholen hebben meegedaan aan de ontwerpwedstrijd.
- 1 school heeft de musical Hortus en Fleur gedaan.

4.3. Lezingen en excursies

Het **Nationale Park de Hoge Veluwe** heeft tijdens de Triënnale een speciale wandelroute uitgezet: 'Wandelgeesten' van stichting Wolf (Kliest en Marry Overtoom). De begeleidende wandelgids bevat teksten geschreven door Martin Bril en audiovisueel werk van beeldend kunstenaar Nathalie Bruys. Voor groepen die het park op de fiets wilden bekijken was er de speciale Triënnale- familiefietstocht 'Het bewaarde Landschap'.

Waterschap Veluwe verzorgde vier excursies in juni en september langs de unieke Veluwe koppelsprengen in Ugchelen met aandacht voor beheer en onderhoud daarvan.

Op initiatief van **Het Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen** zijn er lunchtime lectures georganiseerd in de Royal Village in park Berg & Bos met landschappelijke en cultuurhistorische thema's.

De **Vereniging Groei en Bloei** heeft wekelijks bij de Royal Mile lezingen verzorgd voor tuinliefhebbers. Op 27 en 28 september 2008 heeft de Vereniging Groei en Bloei in de Royal Village (Park Berg en Bos) de Nederlandse Kampioenschappen Bloemschikken georganiseerd.

Paleis Het Loo vormde het decor voor een vierdaagse cursus in augustus georganiseerd door de **Tuin Academie**. Michel Lafaille stelde het programma samen.

De **Nederlandse Tuinenstichting** organiseerde in het laatste weekend van augustus wandelingen door de Apeldoornse parkenbuurt. Apeldoorn heeft vijf negentiende-eeuwse stadsparken die onlangs, met de huizen en de tuinen, met de status van beschermd stadsgezicht.

5. Openingen

11 juni 2008 Radio Kootwijk

Hare Majesteit de Koningin heeft op 11 juni 2008 de officiële openingshandeling verricht van de Internationale Triënnale voor tuin- en landschapsarchitectuur Apeldoorn 2008 in Radio Kootwijk. Tevens was dit de opening van de tentoonstelling A Wider View in het hoofdgebouw van dit complex. Deze officiële opening werd begeleid door optredens van het Nieuw Trombone Collectief en Dansgroep Krisztina de Chatel.

12 juni 2008 Kröller Müller Museum

De tentoonstelling 'Nature as Artifice' is op 12 juni 2008 geopend met een forum discussie.

17 juni 2008 Nettenfabriek

Voor minister Gerda Verburg van LNV en gedeputeerde Harrie Keereweer van Gelderland is op 17 juni een preview van de Canon van het Nederlandse Landschap georganiseerd.

18 juni 2008 Nettenfabriek

Ruim 150 leerlingen waren aanwezig bij de opening van de tentoonstelling 'Nieuwe Oogst' die op 18 juni 2008 door wethouder Hans Wegman van Apeldoorn is geopend.

18 juni 2008 Royal Mile

De 'Royal Mile' in Park Berg en Bos is op 18 juni 2008 geopende door wethouder Michael Boddeke van Apeldoorn.

19 juni 2008 Museum Paleis Het Loo

De tentoonstelling 'Landschappen van Verbeelding' in museum Paleis Het Loo is op 19 juni 2008 geopend door minister Jacqueline Cramer van VROM

20 juni 2008 Nettenfabriek

Op 20 juni 2008 vond de opening plaats van twee tentoonstellingen in de Nettenfabriek, namelijk 'Power of Place' van het Fonds BKVB en de tentoonstelling 'Onzichtbaar Werk' van Michael van Gessel en Patrick Mc Cabe.

3 juli 2008 Nettenfabriek

De billboardpresentatie van de 'Canon van het Nederlandse Landschap' is op 3 juli 2008 geopend door Dirk Sijmons.

6. Organisatie

6.1. Personeel

De Internationale Triënnale voor Tuin- en Landschapsarchitectuur Apeldoorn 2008 is georganiseerd door een groot aantal tijdelijke medewerkers, die deels werkzaam waren op het projectbureau te Radio Kootwijk, deels zelfstandig opereerden vanuit eigen bureaus, museale organisaties en bedrijven (o.a. tentoonstellingsmakers, reclamebureaus, filmmakers, redacteuren en researchers). De organisatorische regie van het stadprogramma is grotendeels verzorgd door projectmedewerkers van de gemeente Apeldoorn.

Het aantal fte's verbonden aan het projectbureau was gemiddeld 7, voor een deel gemeentelijke medewerkers die waren gedetacheerd bij de stichting Triënnale.

Directie

De leiding van de Internationale Triënnale voor tuin- en landschapsarchitectuur Apeldoorn 2008 bestond uit een algemeen directeur. De hoofdcurator was verantwoordelijk voor de artistieke en inhoudelijke kwaliteit van het programma.

Staf

De directie werd ondersteund door een directiesecretaris, een projectsecretaris, een coördinator marketing, een coördinator communicatie en publiciteit en een financieel specialist.

Curatoren

Voor de inhoudelijke ontwikkeling van het tentoonstellingsprogramma en enkele andere programmaonderdelen is een team van acht curatoren gevormd, onder begeleiding van de hoofdcurator.

Projectleiders

Voor de productie van de tentoonstellingen, het congresprogramma en het nevenprogramma hebben de verantwoordelijke producenten een of meerdere projectleiders ingeschakeld, deels op contractbasis, deels als freelancer.

Tijdelijke medewerkers

Voor het management van de verschillende locaties zijn tijdelijke medewerkers ingeschakeld met contracten van 14 weken. De sociale werkvoorziening Felua heeft circa 100 personen ingezet voor toezicht, schoonmaakwerkzaamheden, publieksbegeleiding en kaarverkoop.

Vrijwilligers

De realisatie en het succes van diverse programmaonderdelen is mede te danken aan de inzet van vrijwilligers. Ouders hebben het educatieve programma ondersteund; leden van de Vereniging Groei en Bloei hebben de begeleiding verzorgd van groepsbezoek aan de Royal Mile; bewonersgroepen, wijk- en dorpsverenigingen en particulieren hebben zich ingezet voor het Stadsprogramma.

Beveiliging

Voor de beveiliging is voor alle locaties gekozen voor een gecertificeerd beveiligingsbedrijf: Vigilat. In Radio Kootwijk werden jonge bewakers in het kader van werkervaringsplaatsen ingezet.

Vervoer

Voor het vervoer tussen de diverse locaties van de Triënnale werd de bezoeker verschillende mogelijkheden geboden. Men kon gebruik maken van de speciale Triënnale- bus en van huurfietsen en – steppen.

6.2. Sponsoring en samenwerking

Hoofdsponsors

Met onze hoofdsponsors Achmea Centraal Beheer en het Kadaster zijn wij een meerjarige samenwerking aangegaan. Voor de hoofdsponsors biedt de Triënnale een positieve associatie met het bedrijfsimago en wordt de maatschappelijke betrokkenheid van deze bedrijven op een krachtige, publicitaire wijze gepresenteerd.

De Triënnale is voor hen interessant vanwege de thematiek (zorg voor de landschappelijke kwaliteit en een gezonde omgeving), door de manifestatie (tentoonstellingen met uitstraling, internationaal platform voor professionals, een groot publieksbereik, media-aandacht), door het imago (de Triënnale is een groots evenement op het gebied van de internationale tuin- en landschapsarchitectuur), en door de doelgroep.

De Triënnale heeft een aantal redenen om deze hoofdsponsors aan zich te binden. Allereerst om de begroting sluitend te maken. Ook bieden de hoofdsponsors interessante mogelijkheden om via hun communicatiekanalen media- en publieksaandacht te genereren en nieuwe doelgroepen te bereiken.

Projectponsors

Energiebedrijf ENECO, projectontwikkelaar TCN, een aantal bedrijven uit de Nederlandse groensector en een groot aantal regionale/ lokale bedrijven hebben projectonderdelen van de Triënnale gesponsord. Dit waren congressen, groenpakketten, advertorials, prijzen en aanbiedingspakketten.

Provincie Gelderland

De provincie Gelderland is een van de hoofdsubsidiënten van de Internationale Triënnale voor tuin- en landschapsarchitectuur Apeldoorn 2008. Voor de provincie Gelderland is de Triënnale een van de speerpunten in beleid voor stimulering van grootschalige culturele evenementen. Daarnaast heeft de provincie Gelderland een essentiële rol gespeeld om de gezamenlijke provincies in Nederland te kunnen betrekken bij de ontwikkeling en financiering van de 'Canon van het Nederlandse Landschap'.

Ministeries van OCW, LNV, VROM en V&W

De ministeries van OCW, LNV, VROM en V&W zijn bereid gevonden om een gezamenlijke bijdrage beschikbaar te stellen ten behoeve van de Internationale Triënnale voor tuin- en landschapsarchitectuur Apeldoorn 2008. Naar verwachting zullen de ministeries deze wijze van gezamenlijke bijdragen voortzetten ten behoeve van de volgende edities van de Triënnale.

Europa: EFRO

De Triënnale heeft op grond van haar doelstellingen en programma kunnen rekenen op een substantiële bijdrage van het Europese stimuleringsfonds EFRO.

Gemeente Apeldoorn

De gemeente Apeldoorn heeft de financiële basisvoorwaarden geschapen voor de ontwikkeling van de Triënnale en een deel van de financiering voor haar rekening genomen. Daarnaast is de gemeente bereid geweest om voor zover mogelijk en verantwoord de uitvoeringsfase van de Triënnale bestuurlijk en ambtelijke krachtig te ondersteunen. De projectorganisatie van de Triënnale heeft gebruik kunnen maken van de inzet van gedetacheerde medewerkers van de gemeente.

Wooncorporaties

De vier wooncorporaties van Apeldoorn hebben zich ontpopt als onmisbare partners voor de realisatie en financiering van het Stadsprogramma. De participatiedoelstelling van de Triënnale bleek naadloos aan te sluiten op het beleid van de wooncorporaties om bewoners actief te betrekken bij de zorg van hun woon- en leefomgeving.

Stimuleringsfonds voor Architectuur

Het Stimuleringsfonds voor Architectuur heeft bijdragen beschikbaar gesteld voor diverse onderdelen van het Triënnale- programma en ten behoeve van de financiering van de verschillende catalogi en publicaties.

Fonds Beeldende Kunst vormgeving en Architectuur

Het fonds BKVB heeft vanwege haar 20 jarig bestaan op een unieke wijze een bijdrage geleverd aan de Triennale. Dit fonds heeft een van de exposities (Power of Place) geheel voor haar rekening genomen en een sterke bijdrage geleverd aan het congres- en debatprogramma.

Mondriaan Stichting

De Mondriaan Stichting heeft substantieel bijgedragen aan de bekostiging van de tentoonstellingen in musea die participeerden in het Triennale- programma.

Prins Bernhard Cultuurfonds

Het Prins Bernhard Cultuurfonds heeft een substantiële bijdrage geleverd aan de tentoonstellingen Landschappen van Verbeelding (Loo) en de Ontdekking van Nederland. De bijdrage is bestemd om bij te dragen aan de transportkosten van geleende werken.

Cultuurfonds van de Bank Nederlandse Gemeenten

Het Cultuurfonds van de BNG heeft een grote bijdrage geleverd aan de tentoonstelling Nature of Artifice in het Kröller Müller Museum.

Co- producerende organisaties en instellingen

De musea, het projectbureau Belvédère, het Fonds BKVB, de stichting IFLA en de vele andere organisatoren van de debatten en congressen hebben hun organisatorische capaciteiten ingezet om van de Triennale een succes te maken.

Culturele instellingen Apeldoorn

Een groot deel van de culturele instellingen van Apeldoorn heeft de programmering in het teken geplaatst van de thematiek van de Triennale en daarmee een belangrijke bijdrage geleverd aan de verbreding van het publieksprogramma.

6.3. Marketing en communicatie

Voor het welslagen van het evenement is een marketing- en communicatieplan en strategie essentieel.

De kernpunten van de marketing- en communicatiestrategie van de Triennale waren:

1. Het interesseren van een breed publiek voor tuin- en landschapsarchitectuur;
2. Het promoten van de Internationale Triennale voor tuin- en landschapsarchitectuur als platform voor de presentatie van actuele en innovatieve ontwikkelingen op deze vakgebieden;
3. Het gericht uitnodigen van het (inter)nationale vakpubliek om deel te nemen aan de debatten ideeënuitswisseling en discussie;
4. Te communiceren dat de triennale ruimte biedt aan de jonge en opkomende generatie van tuin- en landschapsarchitecten en de interdisciplinaire vakgemeenschap van ontwerpers, etc;
5. Apeldoorn in een internationale context te promoten als 'place to be' en bijzondere stad met unieke parken en landschappen.

Marketing- en communicatiepartners

Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen, Veluws Bureau voor Toerisme, RTV Gelderland, Wegener/AD, NAI Uitgevers, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Vereniging Groei&Bloei, het Gelders Landschap, de Bilderberg Groep, Nederlandse Vereniging van Tuin- en Landschapsarchitecten, ANWB, Plant Promotion Holland e.a.

De meeste partners beschikken over eigen media (maand/kwartaalbladen, sites) voor abonnees en leden, waar ze een aanmerkelijk deel van de doelgroepen van de Triennale Apeldoorn mee bereiken. Gerichtte acties zijn ondernomen met o.a. Centraal Beheer (1,5 miljoen klanten) en magazines en media van diverse sponsors of partners.

Huisstijl

Reclame- en ontwerpbureau ZiltD uit Amsterdam heeft de huisstijl voor de Triënnale ontworpen ten behoeve van de website, briefpapier, banieren, nieuwsbrieven, autobeledding, etc.;

Website

Bezoekers en ander geïnteresseerden konden zich op de hoogte stellen van het programma van de Triënnale via de website www.triennale.nl. Via dit medium werd men in de gelegenheid gesteld om een digitaal abonnement te nemen op de Triënnale- Nieuwsbrief. Deze Nieuwsbrief is 20 keer uitgebracht en had 1200 abonnees.

Programmaboek

In het programmaboek van de Triënnale- samengesteld onder redactie van de hoofdcurator- wordt door de curatoren een toelichting gegeven op de tentoonstellingen, op het congres- en debatprogramma, het stadsprogramma en het educatief programma.

Promotionele activiteiten met partners

Het maandblad Groei & Bloei (ca. 70.000 abonnees) is dan een perfect podium om de doelgroep van tuin- en groenliefhebbers te bereiken. Onderdeel van de 'joint promotion' was een lezerskorting op de entreprijs van de Royal Mile.

Centraal beheer Achmea

Hoofdsponsor Centraal Beheer Achmea heeft via een mailing aan 1,5 miljoen verzekerden laten weten dat men met korting terecht kon bij de Triënnale en dan met name bij de Royal Mile in park Berg & Bos.

Printadvertentiecampagne

In verschillende kranten en magazines zijn advertenties geplaatst, zoals op de Cultuurpagina's van de landelijke kranten Volkskrant en NRC.

Omroep Gelderland

In zes uitzendingen van het special interest programma 'Buitengewoon' in de zomer van 2008 werd aandacht besteed aan het landschap en de uitingen van de Triënnale. Dit programma kent een gemiddelde kijkdichtheid van ongeveer 263.000 mensen. Het programma kent een eigen publiek met veel interesse voor natuur en landschap (www.buitengewoon.nl).

RTL4: Bestemming Nederland

Ook op de landelijke zenders is ruimte gekocht om aandacht te krijgen voor de Triënnaleonderdelen. Aan de hand van oud-Apeldoerner Joop Braakhekke werd rondgekeken op de Royal Mile en in het zendgebouw van Radio Kootwijk.

Meta de Vries' uitgaansrubriek op de radio

Gedurende vijf weekends in de zomermaanden is op Radio 1 en 2 aandacht besteed aan de Triënnale als idee om te gaan recreëren.

Magazine/ Triënnale krant

Uitgeverij Wegener heeft een zogenaamde 'insert' gemaakt: een magazine met het programma van de Triënnale, oplage 420.000. Dit magazine is onder andere meegezonden naar de abonnees van Wegener-titels als De Stentor en De Gelderlander.

Logo autoreclame

Alle voertuigen van de gemeentelijke groenvoorziening en van het afvalbedrijf Circulus zijn voorzien van het Triënnale logo.

Greep uit plaatsingen in de media

Libelle	week 25, 12 juni	redactioneel redactioneel / betaald
Vakantie & Vrije Tijd	medio mei	redactioneel
Buitenleven	Mei	redactioneel
Reformatorisch Dagblad	Mei	redactioneel
Vitruvius	April	redactioneel / redactioneel / betaald
Blauwe Kamer	April	redactioneel / betaald
Scape	Mei	redactioneel
SMAAK	Mei	redactioneel
Archined	Juni	redactioneel
Blad Pr. Benard Cultuur Fonds	Juni	redactioneel
Blad RACM	juni	redactioneel
Blad Groei en Bloei	Mei	redactioneel / redactioneel / betaald
Vakantie & Vrije Tijd	Juli	redactioneel
Home en Garden	Juni	redactioneel
Tuin en Landschap	Mei	redactioneel
Tuin Exclusief	Juni	redactioneel
De Tuinen van Eden	Juni/Juli	redactioneel

6.4. Bezoekersgegevens

Bezoekcijfers

<i>Locatie</i>	<i>Bezoekers</i>
CODA	57.800
Royal Mile	33.640
Kröller Müller	33.550 (35% van 111.440)
Paleis Het Loo	20.280
Nettenfabriek	26.970
Radio Kootwijk	37.020
Hoge Veluwe	2.140
Totaal	211.400

Waardering

De Stichting Economie & Cultuur (SE&C) heeft in opdracht van de gemeente Apeldoorn bezoekersonderzoek gedaan gedurende de looptijd van de Triënnale. Deze onderzoeksgegevens zijn opgenomen in het Monitorverslag (bijlage 5)

Uit het onderzoek van SE&C blijkt dat de gemiddelde waardering voor de Triënnale als geheel door alle bezoekers bedraagt 7,52. Geen van de locaties krijgt een waardering lager dan een 7.

	N	Cijfer
Paleis het Loo - Landschappen van de verbeelding	298	7,11
Paleis het Loo - Zwaarig binnen de perken	167	7,34
Paleis het Loo - Uitzicht over de tuinen	196	8,06
Coda Museum - De ontdekking van Nederland	408	8,15
Coda Museum - De foto exposities	124	7,66
Radio Kootwijk - A wider view on cultural landscapes	265	7,26
Nettenfabriek - Onzichtbaar werk	326	7,40
Nettenfabriek - Power of Place	310	7,05
Nettenfabriek - Canon van het Nederlandse	343	8,12
Nettenfabriek - Nieuwe oogst	259	7,02
Kroller-Muller - Nature as Artifice	396	7,55
Park Berg en Bos - The Royal Mile	390	7,63
Park Berg en Bos - Lezingen/muziek/toneel	24	7,31
Park de Hoge Veluwe - Triennale Tochten	49	7,98

De Stentor Apeldoornse Courant heeft periodiek haar lezers geënquêteerd over de Triennale:

- inhoudelijke bekendheid 79,4 %
- associatieve bekendheid 95,0 %
- reeds een onderdeel bezocht 24,0 %
- rapportcijfer bezoekers 6,9 %
- trots op de Triennale 60,9 %
- Apeldoorn is fraaier geworden 64,3 %
- volgende keer weer, ja: 46,8 %, nee: 34,3 %

7. Evaluatie

De evaluatie van de Internationale Triennale voor tuin- en landschapsarchitectuur Apeldoorn 2008 heeft langs verschillende lijnen gestalte gekregen:

- interne evaluatie directeur/hoofdcurator
- bezoekersenquêtes Bureau SE&C
- monitoring
- externe evaluatiegesprekken

Op basis van deze rapportages hebben wij deze eindevaluatie samengesteld.

- Het organiseren van een Triennale voor tuin- en landschapsarchitectuur als eerste in zijn soort, impliceerde pionieren en koersen op iets dat nog geen voorbeeld kent. Het was in de aanloop dan ook moeilijk voor te stellen hoe dit evenement er uit zou gaan zien en wat vervolgens de reacties zouden zijn. Nu na afloop van de eerste editie van de Triennale en er lering kan worden getrokken uit het gehele proces, stellen wij vast dat de tijd moet worden genomen om niet alleen het evenement, maar ook de aanloop er naartoe zeer goed te doordenken en te plannen. Van belang is dat in een vroeg stadium kan worden beschikt over een blauwdruk van het evenement en een helder plan van aanpak.
- Voor inhoudelijke en productionele voorbereiding van een Triennale is minimaal twee jaar nodig.
- Uitgangspunt was dat de Triennale van 'iedereen moest zijn'. De combinatie van tentoonstellingen, debatten en congressen, en een uitgebreid Stadsprogramma is geslaagd gebleken om dit doel te bereiken.
- De Triennale is op zijn plaats in Apeldoorn. Met de eerste editie is bereikt dat Apeldoorn zich heeft gepositioneerd als 'place to be' voor de nationale en internationale wereld van tuin- en landschapsarchitecten. Het aanwezige niveau van culturele, museale en congresvoorzieningen is uitstekend gebleken. Het zelfde geldt voor de ruimtelijke mogelijkheden voor de realisatie van projecten in de open lucht.
- De formule van een leidend thema voor de Triennale werkt prima. Voor volgende Triennale edities is het gewenst om het evenement in het kader van een relevant en actueel thema te plaatsen.
- De organisatie van een evenement van 100 dagen in de zomerperiode heeft voor- en nadelen. De duur trekt een grote wissel op de organisatie, gedurende de vakantieperiode en is het nauwelijks mogelijk om vakgerichte bijeenkomsten te organiseren. Anderzijds kan optimaal geprofiteerd worden van de behoefte aan een aanbod van mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding van toeristen en recreanten.
- Het werken met locaties die niet voorzien zijn van tentoonstellingsfaciliteiten is gecompliceerd gebleken. Alvorens met dergelijke ongebruikelijke locaties te gaan werken, dienen de consequenties daarvan nauwgezet in beeld te worden gebracht.

- Het werken met geografisch uiteen liggende locaties brengt extra kosten met zich mee vanwege bebording, vervoersvoorzieningen, beheer en beveiliging. Een meer compact en beloopbaar evenementtraject heeft de voorkeur. Daarnaast is gebleken dat een evenement als dit voor de herkenbaarheid een centrale locatie behoeft.
- Communicatie is een cruciale succesfactor voor grootschalige evenementen. De communicatiestrategie dient in een vroeg stadium planklaar te zijn en geoperationaliseerd te worden ruim voor aanvang van het evenement.
- De opbouw en het onderhoud van relevante netwerken is essentieel. Dit geldt voor de (internationale) vakwereld, maar evenzeer voor de groensector, andere relevante sectoren van het bedrijfsleven, de wetenschappelijke wereld en het lokale en regionale bedrijfsleven.
- De projectorganisatie heeft onder hoge tijdsdruk moeten werken. Dit heeft een zware wissel getrokken op de organisatie en is ten koste gegaan van de organisatorische kwaliteit. Met een tijdige start en een zorgvuldige opbouw van het projectbureau kunnen deze knelpunten worden verholpen. Van aanvang af dienen de onderscheidende verantwoordelijkheden van de directeur en de curator duidelijk te zijn.
- Een evenement als de Triënnale loopt snel het risico dat er spanning ontstaat tussen het moeten aangaan van productieverplichtingen om het programma tijdig gereed te hebben en het daadwerkelijk beschikbaar komen van beoogde/ verwachte financiële bijdragen van subsidiegevers, fondsen en sponsors. Het is van belang dat wij een modus vinden met de gemeente Apeldoorn om op een verantwoorde wijze deze spanning op te vangen.
- Een herkenbare en goed gefaciliteerde kantoorruimte, die goed bereikbaar is, is een belangrijke voorwaarde voor het functioneren van de projectorganisatie gebleken.
- De Triënnale zou gebaat zijn bij een continu basisteam. Dit basisteam kan zorgdragen voor een zorgvuldige afhandeling en een soepele overgang naar de volgende Triënnale borgen. Opgebouwde ervaring kan op deze wijze worden behouden, respectievelijk overgedragen en het wordt eenvoudiger om de Triënnale te verankeren bij de diverse relevante gremia.

8. Extra rapportage ten behoeve van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling

In de vorige hoofdstukken wordt uitvoerig beschreven wat de successen en de knelpunten en de promotie en publiciteit zijn geweest voor de Triennale. In het navolgende komen enkele specifieke punten aan de orde die voor de EFRO subsidie van belang zijn.

Indicatoren

Voor de EFRO subsidie zijn de volgende indicatoren benoemd:

Indicator	Streefwaarde
Aantal nieuwe en/of verbeterde toeristische voorzieningen	1
Bruto gecreëerde werkgelegenheid	135 fte
Aantal bezoekers	384.000

Voor de indicatoren zie zijn benoemd voor de EFRO subsidie zijn de volgende resultaten te benoemen:

- Het resultaat is inderdaad de creatie van een nieuwe en/of verbeterde toeristische voorziening
- Bruto gecreëerde werkgelegenheid van blijvende aard is moeilijk aan te geven. In de voortgangsrapportage van juni 2008 is aangegeven dat deze eerste Triennale in ieder geval 80 tijdelijke arbeidsplaatsen heeft opgeleverd.
- Het aantal bezoekers van 384.000 is niet gehaald. Het bezoekersaantal van 234.398 is wel gehaald.

Financieel verslag

Voor wat betreft het opstellen van het financiële verslag is aansluiting gezocht bij het op te maken jaarverslag van de stichting Triennale t.b.v. de verantwoording aan de gemeente Apeldoorn. In de betaallijst komt deze aansluiting het meest in zicht.

In de betaallijst staan meer kolommen dan in de modelverklaring is opgenomen. Deze extra kolommen geven echter aansluiting met de totale boekhouding, vandaar dat ze zijn opgevoerd.

Ook staan er zaken in de kolom betaald data die je niet direct zou verwachten. Daar kan het voorkomen dat er staat: nog te verwachten kosten. Dit zijn kosten waarvan de administrateur verwacht dat deze nog zullen komen voor de Triennale 2008. Uiteraard worden bij dezen verwachten kosten de toerekening naar de subsidiabele kosten op 0% gezet. Immers er mogen voor de EFRO subsidie alleen kosten worden meegenomen die daad werkelijk zijn gemaakt en betaald ten behoeve van de Triennale.

In de aansluiting op de financiële administratie ten behoeve van de jaarrekening wordt gekomen tot de volgende cijfers:

Totale kosten	Totaal Subsidiabele kosten	Totaal Betaalde Kosten	Nog te Betalen Kosten
€ 6.295.400	€ 1.283.334	€ 6.172.150	€ 123.250

De Triennale heeft in totaal dus afgerond € 6,3 miljoen gekost waarvan 98% is betaald. De overige 2% wordt nog verwacht.

Ook op de ontvangstenlijst zijn 3 posten te vinden waarvan een ontvangst nog wordt verwacht. In het blad eindafrekening 2: waarop de totale kosten en totale opbrengsten te zien zijn komen deze posten ook weer terug, samen met nog een post van het IPO die verzameld wordt door provincie Gelderland. .

Totale ontvangsten	Al ontvangen	Nog te ontvangen
€ 6.295.400	€ 5.348.689	€ 946.711

Van de totale ontvangsten van de Triënnale moet 15% nog worden betaald door de stichting. Het verschil tussen “nog te ontvangen” bedragen en de “nog te betalen kosten” is voorgeschoten door de gemeente Apeldoorn.

Na de eindafrekening van het EFRO project zal de Triënnale het jaarverslag overleggen aan gemeente Apeldoorn. De kostenposten sluiten aan op de kosten die in de betaallijst zijn opgenomen. Echter er is geen aansluiting in de niet subsidiabele uitgaven van gemeente Apeldoorn. In de betaallijst is € 13.202 minder opgenomen dan de administratie te zien geeft. Omdat dit 0,2% van de kosten betreft en deze bovendien ook niet subsidiabel zijn is besloten dit voor EFRO in ieder geval niet te onderzoeken.

Begrote posten en gerealiseerde posten

De totale Triënnale is begroot op circa € 6.3 miljoen. In de eindafrekening wordt eveneens een bedrag van circa € 6.3 miljoen opgevoerd.

De Triënnale is uiteindelijk iets anders uitgevoerd dan oorspronkelijk uitgedacht:

- In de Nettenfabriek zijn meerdere tentoonstellingen georganiseerd zodat de kosten op die plek meer bedragen dan aanvankelijk begroot.
- Bij de uitvoer van de activiteiten rondom Radio Kootwijk wordt onder de begroting gebleven. De kostenverdeling over de diverse onderdelen ziet er wel anders uit dan geraamd op de begroting. Oorzaak hiervan is dat de stichting A Wider View naast de tentoonstellingen tevens de debatten en de zomeruniversiteit heeft georganiseerd zodat de meeste kosten die daarmee zijn gemoeid onder de post a Wider View zijn gekomen.
- De Groene Knoop en Jardin d’ Amis zijn niet uitgevoerd.
- De infrastructurele werken rondom Radio Kootwijk zijn niet uitgevoerd vanwege het ontbreken van vergunningen.
- De Royal Mile heeft aanmerkelijk meer gekost dan begroot doordat het verwachte aantal betalende bezoekers niet kon worden gerealiseerd en vervolgens besloten is extra activiteiten te organiseren om de aantrekkelijkheid voor het publiek te vergroten.
- De Royal Village was niet begroot maar is uitgevoerd om de Royal Mile aantrekkelijker te maken. Met de gemeente Apeldoorn is afgesproken dat de opbrengst van de kaarten kon worden gebruikt om de kosten te dekken.
- Op het stadsprogramma en de opening is doelbewust bezuinigd.

Toerekening van de algemene kosten

Zie bijgevoegd apart document.

Opbrengsten kaartverkoop

Oorspronkelijk was men ervan uitgegaan dat er 150.000 betalende bezoekers zouden komen naar de Triennale. Daarvan zouden:

- 50.000 bezoekers een gecombineerde kaart kopen van € 7,50
- 75.000 bezoekers zouden een kaart kopen voor de Royal Mile van € 3,75
- 25.000 bezoekers zouden gratis worden toegelaten

Bij elkaar is er rekening gehouden met een opbrengst van € 656.250. Echter uit de rapportage is te lezen dat slechts € 134.682 aan opbrengsten is gerealiseerd. De rest van de kaarten is vernietigd door een afdeling van gemeente Apeldoorn.

Aanbestedingen

De Stichting Triennale heeft een eigen aanbestedingsbeleid, vastgelegd in de “Nota aanbestedingsbeleid Triennale 2007-2008”. Op verzoek van de provincie Gelderland heeft het bestuur van de Stichting in een afzonderlijk besluit van 9 februari 2009 (bijgevoegd) onderbouwd in welke gevallen zij heeft ingestemd met afwijkingen van dit beleid. Daar waar afwijkingen niet voldoende konden worden onderbouwd zijn deze niet opgevoerd.

Duurzaamheid

De Triennale is een internationaal evenement voor tuin- en landschapsarchitectuur. Het is evident dat de Triennale bijdraagt aan een duurzame ontwikkeling omdat de discussie rondom landschappen en de toekomst in zeer brede kring wordt gevoerd (zie hoofdstuk 2 voor de doelen van de Triennale).

Gelijke kansen

Er is niet specifiek een activiteit geweest die gericht was op het stimuleren van gelijke kansen. Wel heeft het Stadsprogramma eraan bijgedragen dat de bewoners van Apeldoorn actief zijn betrokken bij de Triennale.

9. Bijlagen

- 1. Bestuur, staf en overige medewerkers**
- 2. Overzicht Curatoren**
- 3. Overzicht sponsors, subsidiënten en partners**
- 4. Bezoekcijfers**
- 5. Overzicht Triënnalepublicaties**
- 6. Bloemlezing Evaluatie Internationale Triennale Apeldoorn 2008**
- 7. Bezoekersonderzoek Triënnale Apeldoorn**

Bijlage 1: Bestuur, projectorganisatie en co- producenten

Internationale Triennale Tuin- en Landschapsarchitectuur Apeldoorn
Post bus 10284 7311 CD Apeldoorn
055-5789224
info@triennale.nl
www.triennale.nl

Bestuur

Marja van der Tas (voorzitter)
Hans Wesselink (penningmeester)
Peter Dordregter
Dirk Sijmons
Paul Oortwijn
Hanneke Toes

Projectorganisatie

Philip Salm: directeur
Dennis Lacroix: adjunct directeur
Ernst Jan Peters: projectsecretaris
Piet van Wissen: projectadviseur
Marijke Gerritsen: management assistent
Brigitte Meijerink: secretariaat
Linda Retell: secretariaat
Debby Schoolen: secretariaat
Willem van den Berg: fondsenwerving en marketing
Heidie van den Brink: communicatie en public relations
Kim Pol: communicatie en public relations
Henk Weulink: planning en control
Marcel Buitenhuis: administrateur
Michel Dubois: management Nettenfabriek
Nicolette Klerk: locatiebeheer Nettenfabriek
Gerrit Steenbergen: fondsenwerving en locatiebeheer Berg en Bos
Annemieke de Kler: subsidie advies
Ineke de Boer: subsidie advies

Co- producenten

Tentoonstellingen

Projectbureau Belvédère: A Wider View
Museum Paleis Het Loo: Landschap van Verbeelding
Kröller Müller Museum: Nature as Artifice
Museum CODA: De Ontdekking van Nederland
Michael van Gessel: Onzichtbaar Werk
Jos van Nuenen: Royal Mile
Piet van Wissen: Nieuwe Oogst
Henk van Blerck: Canon van het Nederlands Landschap
Fonds Beeldende Kunst Vormgeving en Bouwkunst: Power of Place

Vervolg Co- producenten

Congressen en debatten

Rijksdienst Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten: *Werkconferentie: Het verhaal van het landschap*
Debat: Het Erfgoed van de Toekomst

Project bureau Belvédère:

Conferentie: A Wider View on Cultural Landscape challenges in Europe.

Zomeruniversiteit A Wider View

Radio Kootwijk: Frequency: Manifest voor Europees Landschapsbeleid

Nederlandse Vereniging van Tuin- en Landschapsarchitecten

45e wereldcongres IFLA Transforming with Water

Fonds Beeldende Kunst Vormgeving en Bouwkunst

Debatreeks Een verloren dimensie? De sociale functie van het landschap

Projectbureau Belvédère/ Erik Luiten:

Reeks vakgesprekken: Landschapsarchitectuur in Europa

Bomenstichting:

Debat Bomen en Ruimtelijke kwaliteit

TCN:

Congres Het Rituele Landschap

ENECO:

Werkconferentie Het energieke Landschap

Landschapsmanifest:

Landschap Top: het Akkoord van Apeldoorn

Stadsprogramma

Gemeente Apeldoorn

Woningcorporatie Ons Huis

Woningcorporatie De Goede Woning

Woningcorporatie De Woonmensen

Woningcorporatie Beter Wonen

Educatief programma

IJsselgroep

Stichting Eduart

Stichting Veldwerk

Natuureducatiecentrum Natuurhuis

Bijlage 2: Curatoren

Hoofdcurator: Bert van Meggelen

Programma	Locatie	Curator
A Wider View	Radio Kootwijk	Erik Luiten
Verbeelding op Papier	Paleis het Loo	Eric A. de Jong Michel Lafaille
De Ontdekking van Nederland	Museum CODA	Henk van Os
Onzichtbaar Werk Dubbelmonografie	Nettenfabriek	Michael van Gessel Patrick Mc Cabe
Nieuwe Oogst	Nettenfabriek	Piet van Wissen
Canon van het Nederlandse Landschap	Nettenfabriek	Dirk Sijmons
Power of place	Nettenfabriek	Huib Haye van der Werf
Nature as Artifice	Kröller-Müller Museum	Maartje van den Heuvel
The Royal Mile	Park Berg en Bos	Jacqueline van der Kloet
Educatief programma	Scholen voor basis- onderwijs en voortgezet onderwijs	Gemeente Apeldoorn: Piet van Wissen
Stadsprogramma	Heel Apeldoorn	Gemeente Apeldoorn: Piet van Wissen

Bijlage 3: Lijst sponsoren en partners

Hoofdsponsors

Centraal Beheer Achmea
Kadaster

Subsidiënten

Gemeente Apeldoorn
Provincie Gelderland
Ministerie VROM
Ministerie OCW
Ministerie LNV
Ministerie VWS
Europese Unie

Fondsen

Prins Bernhard Cultuurfonds
Cultuurfonds van de Bank Nederlandse Gemeenten
Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst
Mondriaan Stichting
Stimuleringsfonds voor Architectuur

Partners

Kröller-Müller Museum
CODA Museum
Nationaal Museum Paleis Het Loo
Het Nationale Park de Hoge Veluwe
Kroondomeinen Het Loo
International Federation of Landscape Architects (IFLA)
Projectbureau Belvédère
Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschappen en Monumenten (RACM)
Nederlandse Vereniging voor Tuin en Landschapsarchitectuur (NVTL)
Landschapsmanifest
Geldersch Landschap
Geldersche Kasteelen
Dienst Landelijk Gebied
Interprovinciaal Overleg
Apenheul
Nederlandse Spoorwegen
ANWB
Veluws Bureau voor Toerisme
Nationaal Bureau voor Toerisme en Congressen
Vereniging Groei en Bloei
Woningcorporatie Ons Huis
Woningcorporatie De Goede Woning
Woningcorporatie De Woonmensen
Woningcorporatie Beter Wonen
IJsselgroep
EDUART
Architectuurcentrum stichting Bouwhuis
Centrum voor Beeldende Kunst
Apeldoorn (CBKA)
Natuureducatiecentrum Natuurhuis
Stichting Veldwerk Nederland
ROC Aventus
NAi Uitgevers

Vervolg partners

VVV Apeldoorn
Staatsbosbeheer
Provincie Drenthe
Provincie Flevoland
Provincie Friesland
Provincie Gelderland
Provincie Groningen
Provincie Limburg
Provincie Noord-Brabant
Provincie Noord-Holland,
Provincie Overijssel
Provincie Utrecht
Provincie Zeeland
Provincie Zuid-Holland

Sponsors

ARCADIS
Accres Apeldoorn bv
TCN
Advies- en ingenieursbureau DHV
Grontmij
Oranjewoud
ENECO
Koninklijke Talens
Bouwfonds
Wegener
Woonbedrijf Ieder1
Van den Berk Boomkwekerijen

Lokale sponsors

Rabobank Apeldoorn
Hunink & Holtrigter Makelaars
Van Rooyen Tuinen
Hoveniersbedrijf Stip Elspeet
Menkveld Boomkwekerij
Hoveniersbedrijf Apola
D.R.A.I. displays
BTL Bomendienst
Groenbedrijf GNL
Nijhuis Bouw
Baltus Bloembollen
Bilderberg De Keizerskroon
AGOVV Apeldoorn
Monuta
Modus Link
Hanos
Circulus
Nawijn en Polak
Nikkels Bouwbedrijf
Bemog
Ernst & Young
BAM Infra
Autohaas
Waterschap Veluwe
Loostad

Vervolg lokale sponsors

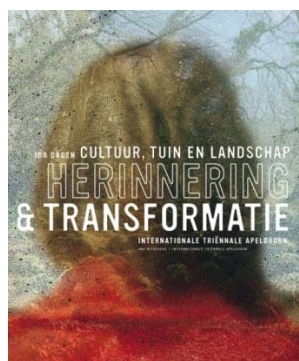
Ufkes
Max.nl
ICC Schoonmaak
De Wilde Pieters
Vigilat beveiliging
Ontwikkelings Maatschappij Apeldoorn
ROC Aventus
De Bie Reclame
Felua-Groep Interstap BV

Bijlage 4: Bezoekcijfers

Totaal aantal: 234.398

• Nettenfabriek	:	26.970
• Radio Kootwijk	:	37.020
• Royal Mile	:	33.640
• Het Loo	:	20.279
• Hoge Veluwe	:	2.140
• Kröller-Müller	:	33.549
• CODA	:	57.800
• Stadsprogramma	:	23.000
• Educatieprogramma	:	6.000

Bijlage 5: Lijst Triënnalepublicaties

Vanuit de Triënnale is een flink aantal publicaties tot stand gekomen. Allen vanuit de uitgever NAI Publishers uit Rotterdam met uitzondering van de Canon (uitgeverij Blauwdruk te Wageningen).

Herinnering & Transformatie

Door: Bert van Meggelen en Olof Koekebakker.

Rijk geïllustreerd programmaboek met essays, interviews en achtergrondinformatie over alle Triënnaleactiviteiten.

The Royal Mile

Door: Jacqueline van der Kloet en Olof Koekebakker.

Gids over de ontwerpen van borders met beplantingsschema's en interviews met de tien ontwerpers en een verantwoording met betrekking tot de hele border door curator Jacqueline van der Kloet.

Landschappen van verbeelding

Vormgeven aan de Europese traditie van tuin- en landschapsarchitectuur in de periode van 1600-2000.

Door: Erik de Jong, Michelle Lafaille en Christian Bertram.

Tweetalige catalogus van de tentoonstelling over de betekenis van de tuin- en landschapsarchitectuur als ontwerpdiscipline.

De Ontdekking van Nederland

Vier eeuwen landschap verbeeld door Hollandse meesters

Door: Henk van Os, Louise Fresco e.a.

De esthetische ontginning van Nederland door schilderkunstenaars aan de hand van 40 landschapsschilderijen

Nature as Artifice

New Dutch Landscape in Photography and Video Art (1989-2008).

Door: Maartje van den Heuvel en Tracy Metz (redactie)

Actueel overzicht van de Nederlandse landschapsfotografie met foto's van Hans Aarsman, Jannes Linders, Bas Princen, Edwin Zwakman, Cary Markerink e.a.

Onzichtbaar werk

Michael van Gessel Landschapsarchitect

Door: Erik de Jong, Christian Bertram (redactie)

Het werk van Michael van Gessel en de context van dertig jaar ontwerpen aan landschapsarchitectuur.

Een wijde blik

Cultuurlandschappen in Europa

Door: Erik Luiten, Hansjorg Kuster, Peter Fowler.

Ode aan het Europese landschap van de Hollandse waarden tot de Schotse Highlands. Te verschijnen najaar 2009.

De Canon van het Nederlandse Landschap

60+1 foto's van canonieke landschappen

Door: Henk van Blerck, Michiel Pothoff, Harry Harsema, Dirk Sijmons, Gerrie Andela en Theo Spek.

De overweldigende variatie en rijkdom van ons landschap aan de hand van zorgvuldig gekozen en gefotografeerde landschappen.